

REINER BROCKMANN

Seal tähevõlvi all

Koostanud ja tõlkinud Wimberg

Toimetanud Kristiina Ross
Konsulteenud Kristi Viiding ja Ivo Volt
Keeletoimetanud Lauri Eesmaa
Korrektuuri lugenud Katrin Kern
Kujundanud Maris Kaskmann

© Tõlge, eessõna ja selgitused. Jaak Urmet ja Loomingu Raamatukogu, 2024

Esikaanel väljavõte Adam Oleariuse Pärsia reisikirja 1656. aasta väljaande Tallinna panoraamilt.

Kolleegium

Toomas Haug, Tiit Hennoste, Maarja Kangro, Lauri Kitsnik, Hasso Krull,
Maria-Kristiina Lotman, Ilona Martson, Mati Sirkel, Elle-Mari Talivee,
Marek Tamm, Jaak Tomberg, Udo Uibo

Toimetus

Harju 1, 10146 Tallinn
Tel: 627 6425
E-post: LR@loominguraamatukogu.ee

Trükkinud Tallinna Raamatutrükikoda

ISSN 1406-0515

ISBN 978-9916-755-01-3 (trükis)

ISBN 978-9916-755-02-0 (epub)

EESÕNA

Wimberg

Käesolev raamat on luuletuste valik mehelt, kelle nimega seostub kõigile eesti ilukirjanduse algus, 1637. aastal Tallinnas eesti keeles kirjutatud luuletus „Carmen alexandrinum...“ ehk „Eestikeelne laul aleksandriinis Opitzi poetikareeglite järgi“. Selleks meheks on 1609. aastal Põhja-Saksamaal sündinud, 1634. aastal Eestisse tulnud ja elu lõpuni 1647. aastal siia jäänud Reiner Brockmann. Juba esimestel siin maal viibitud aastatel omandas ta väga heal tasemel eesti keele ning kujunes üheks olulisemaks eesti keelt ja (kiriku)kirjandust mõjutanud isikuks kogu sajandi jooksul. Koos mitme teise saksa päritolu estofiiliga (nt Heinrich Stahl, Georg Salemann) on tal eesti kirjanduses seetõttu oluline ja orgaaniline roll. Kõrvuti kirikukirjandusega hakkas võrsuma ilmalik eesti ilukirjandus, esiti küll õige juhuslikult ja killuti, üksikute luuletuste haaval. Eesti ilukirjanduse aastail 1637–1721 moodustavad 70 luuletust (avaldatud 2022. aastal ilmunud antoloogias „Pruut, kuningas ja muusapoeg“¹), millest neli kirjutas Brockmann.

Seni on eesti kirjandusuurijate tähelepanu tõmmanud vaid Brockmanni loominguga eestikeelne osa, mis kujutab endast lisaks neljale luuletusele veel suurt hulka tõlgitud kirikulaule. Kuid Brockmanni kirjanduslikku pärandisse kuulub teadaolevalt umbes 70 luuletust, millest suurem osa on kirjutatud saksa ja ladina, paar tükki ka kreeka keeles. Siinse valik laseb eesti lugejal pilku heita Brockmanni muukeelses luulesse. Varauusaja haritlased, kes olid õppinud gümnaasiumis või lausa ülikoolis, oskasid enesestmõistetavalt luulet kirjutada, see oli hariduse osa. Suuresti kuulus luule ka ühiskondliku suhtluse peenemate maneeride juurde: õpetatud mehed kirjutasid luuletusi sõbra või lähedase pulmadeks, matusteks ja muudeks erilisteks juhtudeks, lisasid luulevormis õnnitluse kaaslaste teadustrükisesse vm raamatusse jne. Eestikeelses traditsioonis on sellist luulet nimetatud juhuluuleks, lähtudes sõnast *juht* (omastav *juhu*, osastav *juhtu*), tähenduses 'üksiksündmus', kuid see pole hea sõna, sest sugereerib juhuslikkust või alamõõdulisust. Nimetagem seda parem pühendluuleks, ja see oli igati päris luule, lihtsalt sel ajal ja sellistes oludes

¹ Wimberg, *Pruut, kuningas ja muusapoeg: Eesti luule algus. Eestikeelne luule 1637–1721 transpoetiseerituna 21. sajandi kirjakeelde*. Koost Jaak Urmet. EKSA, MMXXII.

kirjutati luulet selliselt. Osa kirjutajaid valdas sõna ainult paremini kui teised.

XVII sajandi Tallinnas ja mujal tänapäeva Eesti alal kirjutati niisugust luulet rohkesti, Tallinnas peamiselt Tallinna gümnaasiumi, Tartus ülikooli ringkondades. Varauusaja kirjanduse uurijad on pidanud Reiner Brockmanni üheks esileküündivamaks XVII sajandi Eesti poeetikaks, lähtudes tema intellektuaalsest mõõtmest, sõnalisest võimekusest, väljenduse paindlikkusest, samuti tema luulepärandi mitmekesisusest nii keelte, vormide, teemade kui ka lähenemisviiside ja stiilielementide osas. Seega vaatab meile siinsest valikust vastu mitte üks võõra nimega mujalt tulnud mees, vaid eesti ilukirjanduse sünnisajandi üks olulisemaid luuletajaid. Siinsed 32 luuletust pakuvad rikkalikult eri vorme ja rütmilahendusi ning kajastavad inimelu sõna otseses mõttes sünnist surmani. Kindlasti on esmapilgul lugemisel harjumatu luuletuste suunatus konkreetsetele isikutele, kuid võtkem seda ajastuomase huvitava eripärana. Lugeja saab nende luuletuste kaudu osa rea XVII sajandi tallinlaste, aga ka kaugema rahva elust ja olust.

Hoolimata esmapilgul harjumatust seostamisest konkreetsete isikute ja sündmustega saab ometi kiiresti ilmseks, et nagu luulele ikka ja alati omane, puudutavad ka need luuletused elamise suuri teemasid, nagu tolle sajandi luterliku taustaga õpetlane neid oma parimas tahtmises puudutada oskas ja mõistis. Kaotusvalu lähedaste ja sõprade surma ja leina puhul, rõõmsad hõisked pulmadeks ühes vallatute vinjettidega, mis on tänapäeva lugejale ootamatult frivoolsed, sõprus, imetus, kolleegidele tunnustuse jagamine, mõtisklused eluõnnest (toonase käsituse järgi jumala ja taevariigiga seonduvalt), armastus, ihaldus ja kirk ühes nende füüsilise poolega, filosoofilised lühitraktaadid, ajaloolised ekskursid, inimsuhted, põlvkondadevaheline side, lohutus, trööst, elutarkus, siitmaisuse esiletoomine – kõik need motiivid ja aspektid avalduvad neis 32 luuletuses. See on rikas emotsioonide maailm, kus ajatu põimub ajalise ja lüürika publitsistika või kroonikaga. Tollase kristliku ideaali järgi oli maine elu vaid piin, mis tuli ära taluda enne pärispõlve taevariigis, aga Brockmann kerkib meie vaimusilma ette vahva ja osavõtliku, humanistliku poeedina, kes hindab ja armastab elu ka selle maistes avaldustes.

Kirjandusuurijad pole tegelikult eriti märganud, et ootamatult suurt osa Brockmanni luulest (ja teistest XVII sajandi eestikeelsetest ilmalikest

luuletustest) saab käsitada täiesti universaalse luulena, kus seos konkreetse isiku või sündmusega ei ilmne värssidest endist. Märgakem seda ja püüdkem lasta näiteks luuletustel „Cupido“, „Puhas rõõm“, „Vaimulik laul“, „Jambilis-trohheiline ood eesti keeles“, „Pruudile“, „Pulmamõistatus“, „Peigmees kõneleb pruudile“ mõjuda just nimelt nii, et need suudaksid meie ajaga suhestuda reservatsioonideta.

Viis Brockmanni omaloomingulist eestikeelset teksti (neli luuletust ja üks saksakeelse omaloomingulise kirikulaulu tõlge) on siinses kogumikus ära toodud transpoetiseerituna, st nad on krobelisest XVII sajandi eesti kirjalikust keelest ümber luuletatud tänapäeva kirjakeelde, et lugemiselamus ei peaks takerduma tollaste väljakujunemisejärgus keelereeglite ja ortograafia taha. Tõlkimine seegi. Eesti ja mõnes teises keeles kirjutatud luuletusi eristab tugev stiililahe, kirjalikul kujul veel nii kohmakas eesti keel ei ole olnud poeedile päris selleks tööriistaks, millega oma mõtteid kogu nende nõtkuses esitada – seda saavutab ta eeskätt saksa keeles kirja pandud luuletustes. Tõlkides on püütud seda vahet hoida. Antiikvärsimõõdus luuletused viitavad ladina- või kreekakeelsele originaalile. Pealkirjad on tõlkija pandud, kuna originaalidel need enamasti puuduvad, tõlkija positsioonilt on sõnastatud ka lühiselgitused luuletuste alguses. Luuletused on järjestatud (arvata) kirjutamisaja järgi.

Kaanel on kasutatud figuuri Adam Oleariuse Pärsia reisikirja 1656. aasta väljaande Tallinna panoraamilt. Figuur on panoraami esiplaanil ja täpselt keskel, kujutades meest, kes tegeleb innukalt kirjatööga. On arvatud, et Olearius võis siin kujutada iseennast, ent samahästi võib selles figuuris näha vihjet Tallinna gümnaasiumi kirjameestele (Timotheus Polus, Reiner Brockmann, Heinrich Arninck jt), kellega Olearius aastail 1635–1636 Tallinnas viibides tihedalt kokku puutus. Figuur istub Lasnamäe klindipealsel, kuhu professoritel meeldis väljasõite korraldada. Brockmanni ja Oleariuse läbisaamine oli soe ja isiklik, esimene pühendas teisele vähemalt kaks luuletust, teine mainis esimest esiletõstvalt oma reisikirjas.

Brockmanni luule tõlkimine ja tema seniteadmata luuletuste otsimine jätkub.

Meie suguvõsa hävingu puhul

Mälestusluuletus isale, Reiner Brockmann seeniorile, kes suri 23. juunil 1626, ja meenutades ka ema Margareta Scheffterit, kes oli surnud 8. septembril 1625.

Vist on raevuse pilgu me hõimule pööranud Issand,
et on määratud meil kõndida hääbumisteed.
Kui jumalannal, kes jagab surmasid, näis vähe sellest,
et ära noolega viis meilt ema, armsa ja hea,
ning läks lendu ka teine ta nõõrilt niisama julmalt,
veel isa võttes nii kalli ja aulise meilt,
kel oli nooruseas püüd kaunite kunstide poole,
misjärel rahvale tõtt kuulutas, piibliga käes,
kandes rinnas usku ja jälgides pruuke, mis siivsad,
hoidis Loojat aus tõelise vooruse toel.
Meil suguseltsis hulga ja armsate sõprade seaski
mitmeid võttis veel lõigata saatuse sirp,
nii onu langes mulda ja kalmu all on ema õemees
ning vanamemmel sai täis tema päevade mõõt.
Saatus, näid kui viivuke und, sest nii oled muutlik!
Ah kui rängalt mind lõi sinu armuta löök!
Mis tahes suunda me pilku ka ümberringi ei heidaks,
piinasid, ängist meelt silmame vaid igal pool.
Kui aga kõrguses kärkija nõuks tõemeeli on võtnud
sootuks maamuna pealt kaotada terve me hõim,
on kaastunne me vastu tas ikkagi lõpmata kindel,
ning kus hõõgub raev, siiski ka leebusel koht.
Õnnetus möödub kord, teis kannatus leidugu kange,
armsad vennad-õed, kurbade päevade sees.
Issand aastaid kinkigu teile, mis saamata kahjuks
eelmisel põlvel jäid. Jeesuke, toeta. *Amén.*

Rostocki pastori pulmadeks

*Õnnesoov Rostocki Pühavaimu kiriku pastori Zacharias Deutsch
(1601–1638) ja Angela Bulteni pulmadeks Rostockis 1632. aastal.*

Auväärt mees, truult sulle õnn kõikjale järgneda võtku,
soov minul selline just. Teile on armastus toeks.
Teile on armastus toeks, ja on liit, mis peagi on loodud,
kuid sina kuula ka veel värse, mis lausutud siin.
Inglite salk teid kaitsku ja teil kodu valvaku, hoidku,
tuppa et astuda eal õnnetus teile ei saaks.

Cupido

*Õnnesoov Nicolaus Willbrandti ja Elisabeth von Wangersheimi
pulmadeks Tallinnas 10. novembril 1634.*

Cupido, Veenus ka, kord nägid värahtamas
tuld noores südames ja valu ka sealsamas.
Ei kustutada saa küll seda sädet muu
kui läitja ise vaid, ta pilk ja magus suu.
Kuid armuleegi mürk sel poisil nooli katab,
üks puutub südant nüüd, veel rohkem valu matab.
Ta laskis kirkamaks nii saada sädemel,
et oli öö või päev, ei olnud puhkust sel,
on kõrgeks tõusnud leek, on ergas tulesära
ja kätte kaugele see kuma paistab ära:
ei tahe kõige eest saa üksi kanda hoolt,
on tules üleni nüüd süda igalt poolt.
Oo armutule suur ja võimas lökkemüha,
mis puhkeb sädemest, siis kiirelt paisub üha!
Oo jõud, mis lõõmale lõi iha nende sees!
Kõik hästi neil ka on, las ootab võitlus ees.
Nüüd armastuse leek just nõnda loita suutku,
kurb tuju rõõmutuks eal ärgu südant muutku!
Just nõnda püsigu õnn abielus hea,
et näha süttimas tuld uut näeks õite pea!

Oodatud päev

*Pühendusluuletus 1634. aasta sügisel Eestimaa kindralkubernerile
Philipp von Scheidingile, kes naasis Rootsi kuninga saadikuna pärast
edukaid rahuläbirääkimisi Moskvast Tallinna.*

Oo päev, mis oodatud on igatsuses suures!
Kui, kiitkem jumalat, taas tervelt meie juures
on see, kes mitte vaid ei seisnud ühe eest,
see, kes end austama nüüd paneb igameest.
Ei rõõmu suuremat või nõuda sellelt hetkelt,
kui see, et tagasi Odysseus on retkelt,
ta külaliseks on, kes tuju meil toob head,
ei vaeva enam tusk, ei reisimured pead.
Ei Tobiastki nii kord oodanud ta ema,
kel süda ometi ei saanud kalenema,
see sooja armastust ja igatsust nii täis,
ehk juba löövatki see väsinumalt näis.
Siin rõõmu rohkemalt nüüd on, kui oli seni,
triumfijoovastus on tõusmas pilvedeni,
kui püssist, kahurist käib veel ja veel saluut,
et pühitsust saaks tund, mis rahu toob meil uut.
Kas vaikselt südames või häälega, mis valju,
kõik õnne näitavad, sest häda nõnda palju
sai hoitud eemale, oh õnn, mis kõigis meis!
Oh kiitkem jumalat, et selja taga reis!
Just sedasorti rõõm neis põhjusega tärkab,
kes vaga hingega, sest igaüks taas märkab,
kui lahke on ja kuis peab kalliks õiglast meelt
see härra, kes siin mail on jälle pikalt teelt.
On teada nendele: tast tuge õpetlastel,
kel Momus kambaga on kraes kui kuri astel,
ja kes on austust väärt, ka austab tema neid,
ta hindab teadmisi ja mitte juhuseid.
On teada nendele: ta toeks on vaevatuile,
seevastu vaenlaseks on vääraile ja muile,